

Kraków, 8 marca 2023 r.

dr hab. Lukasz Gacek, prof. UJ
Zakład Chin
Instytut Bliskiego i Dalekiego Wschodu
Uniwersytet Jagielloński

OPINIA

**na temat rozprawy doktorskiej p. mgra Tomasza Wojciecha Wiśniewskiego
Zewnętrzna polityka energetyczna Indii rządu Narendry Modiego (2014-2019)
napisanej pod kierunkiem dra hab. Krzysztofa Kozłowskiego, prof. SGH
w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie**

Indie odgrywają istotną rolę na międzynarodowych rynkach energii. W perspektywie dwóch najbliższych dekad ich zapotrzebowanie na energię będzie znacznie przewyższać krajową podaż. W rezultacie to właśnie Indie będą miały największy udział w globalnym popycie na energię. Obserwowany na przestrzeni ostatnich lat dynamiczny wzrost gospodarczy Indii niewątpliwie stał się głównym czynnikiem napędzającym zapotrzebowanie na energię. Tylko w ciągu ostatnich trzech dekad – wedle wyliczeń BP i IEA – konsumpcja energii pierwotnej w Indiach wzrosła ponad czterokrotnie. W obliczu tego, zapewnienie stabilnych i bezpiecznych dostaw będzie stanowić klucz utrzymania dotychczasowego tempa rozwoju. Obserwowany wzrost uzależnienia od zewnętrznych źródeł energii stawia jednak pytanie o poziom bezpieczeństwa energetycznego Indii. O wadze tej kwestii może świadczyć wypowiedź premiera Narendry Modiego z 16 września 2022 r. wyrażona w czasie szczytu Szanghajskiej Organizacji Współpracy w Samarkandzie, akcentująca wpływ pandemii Covid-19 i wojny na Ukrainie wpłynęły na globalne łańcuchy dostaw, bezpieczeństwo żywnościowe i energetyczne na całym świecie. Warto nadmienić, że Indie są obecnie trzecim co do wielkości konsumentem ropy na świecie, pozostając w 80% zależne od importu. W przypadku gazu ta zależność wynosi niemal 50%. Dążąc zaś do zmniejszenia importu węgla i wypełnienia luki pomiędzy rosnącym popytem a podażą, Indie zamierzają w najbliższych latach zwiększyć krajową produkcję. Przewiduje się, że zużycie energii w Indiach będzie rosło w tempie od 4,5 do 6,5% rocznie. Biorąc to pod uwagę, należy uznać, że dostęp do zagranicznych źródeł energii będzie sporym wyzwaniem dla Indii, zarówno z ekonomicznego, jak i strategicznego punktu widzenia. Bezpieczeństwo energetyczne będzie

ściśle sprzężone z ochroną przed wahaniami cen i gwarancją niezawodności w całym łańcuchu dostaw. Będzie także traktowane jako zabezpieczenie przed potencjalnymi sankcjami i ograniczeniem podaży, zgodnie z nową polityką uwzględniającą zmiany klimatyczne. Zewnętrzna polityka energetyczna Indii do tej pory koncentrowała się wokół kwestii peryferyjnych lub *stricte* doraźnych. Przez lata władze w Nowym Dehli powtarzały, że bezpieczeństwo energetyczne jest związane z nabywaniem aktywów za granicą. Akcentowano przy tej okazji zarówno bezpieczeństwo dostaw, jak i stabilność cen paliw, szczególnie istotnych w kontekście nasilającej się rywalizacji o kurczące się światowe zasoby. Mimo podejmowanych wysiłków, zagraniczne aktywa energetyczne Indii stanowią dzisiaj jednak zaledwie dziesiątą część aktywów będących w rękach Chin. Trudno też mówić o przełomie w kontekście gwałtownego wzrostu napływu zagranicznego kapitału i technologii w sektorze energetycznym. Te docierały do Indii głównie w formie pomocy lub subsydiowanych pożyczek ze strony Stanów Zjednoczonych i Japonii. Indie starały się również wykorzystywać wielostronne instytucje finansowe. Bank Światowy i Azjatycki Bank Rozwoju w finansowaniu przedsięwzięć w sektorze energetycznym, szczególnie w odniesieniu do źródeł odnawialnych.

Powyższe zagadnienia stały się przedmiotem rozważań p. mgra Tomasza Wiśniewskiego, podjętych w jego dysertacji doktorskiej. Badania koncentrowały się zewnętrznej polityce energetycznej Indii. Autor zwracał uwagę na te czynniki, które ją determinowały w okresie pierwszej kadencji premiera Narendry Modiego, w latach 2014-2019. W swojej analizie determinantów współpracy międzynarodowej w płaszczyźnie energetycznej zastosował neoliberalny model stosunków międzynarodowych. Na uwagę zasługuje doświadczenie Doktoranta wyniesione z pracy na stanowisku radcy w Ambasadzie RP w Nowym Dehli, które wykorzystał opracowując przedmiotowe zagadnienia, szczególnie we fragmentach obrazujących powiązanie teorii z praktyką.

Struktura przedstawionej do oceny rozprawy jest przejrzysta i przekonująca. Praca składa się z czterech części, uzupełnionej o wprowadzenie, zakończenie oraz bibliografię. Klarownie zarysowane we wstępie cele i hipotezy znalazły odzwierciedlenie w materiale badawczym i przedstawionym przeglądzie literatury. Autor poprawnie postawił i odpowiedział na wszystkie pytania badawcze. Zastrzeżenie może budzić jedynie sformułowanie dwóch pierwszych hipotez badawczych, które brzmią nieco banalnie. Hipoteza pierwsza opiera się na stwierdzeniu, że „poziom bezpieczeństwa energetycznego

Indii jest nadal stosunkowo niski, pomimo szeregu działań podjętych w celu poprawy sytuacji i mimo istotnych pozytywnych zmian, które nastąpiły w latach 2014-2019". Z kolei druga mówi, że „indyjski sektor energetyczny jako całość nie jest w stanie funkcjonować samodzielnie, a co za tym idzie musi współpracować z zagranicą, jednak poziom samowystarczalności energetycznej wykazuje tendencję wzrostową” (s. 17).

W rozdziale pierwszym „Bezpieczeństwo energetyczne i zewnętrzna polityka energetyczna – teoria, definicje i metody badań” Autor dokonał operacjonalizacji głównych pojęć związanych z bezpieczeństwem energetycznym, a także zewnętrzną i zagraniczną polityką energetyczną. Mieszane odczucia towarzyszą nakreśleniu podstawy teoretycznej pracy, zważywszy że Doktorant dokonał w nieco podręcznikowy i schematyczny sposób wykładni założeń głównych szkół teoretycznych w nauce o stosunkach międzynarodowych (s. 23-37). Autor zauważył, że „zewnętrzna polityka w dziedzinie energetyki Indii została poddana analizie na gruncie nauk o polityce i administracji, w szczególności dominujących ujęć stosunków międzynarodowych, czyli ujęcia realistycznego, neorealistycznego, liberalnego i neoliberalnego” (s. 9). Zastosowana wykładnia posłużyła mu do wyboru neoliberalizmu jako podstawy teoretycznej uzasadniającej realizację badań.

W rozdziale drugim „Poziom bezpieczeństwa energetycznego Indii” Doktorant poddał analizie poziom bezpieczeństwa energetycznego Indii za rządów premiera Narendry Modiego. Argumentował, że było ono stosunkowo niskie, słusznie zwracając uwagę na silne uzależnienie od importu ropy oraz ograniczoną krajową produkcję, będącą w dużej mierze pochodną stosowania przestarzałych i nieefektywnych technologii wydobywczych. Uzasadniał jednocześnie, że ograniczona współpraca międzynarodowa hamowała procesy modernizacji sektora wydobywczego. Obraz ten uzupełniał zasygnalizowany brak poszanowania dla środowiska naturalnego (w konsekwencji prymatu przyznawanego paliwom kopalnym), niski poziom dywersyfikacji źródeł energii i wysokie ceny dla odbiorców końcowych.

W rozdziale trzecim „Zewnętrzny wymiar bezpieczeństwa energetycznego Indii” nacisk został położony na zobrazowanie zależności importowych i ocenę poziomu dywersyfikacji dostaw energii. W tym celu określono znaczenie poszczególnych nośników energii w globalnym bilansie energetycznym oraz uwypuklono zagrożenia w dostępie do kurczących się zasobów Ziemi, związane głównie z konfliktami zbrojnymi, terroryzmem, piractwem, tzw. wąskimi gardłami występującymi w transporcie morskim. Odniesiono się również do kwestii ekologicznych akcentując wpływ międzynarodowych zobowiązań klimatycznych na bezpieczeństwo energetyczne Indii.

W rozdziale czwartym „Model zewnętrznej polityki energetycznej Indii” Doktorant podkreślił rolę władz centralnych oraz przedsiębiorstw państwowych i prywatnych w realizacji polityki energetycznej na zewnątrz. Szczególnie ten drugi z wymienionych komponent dotyczących aktywności przedsiębiorstw (s. 199-221) stanowi wyraz kompetencji analitycznych Doktoranta. Niedosyt może jedynie budzić w tym fragmencie brak podjęcia rozważań w jakim zakresie przedsiębiorstwa realizują politykę państwa, a w jakim kierują się własnym interesem korporacyjnym. W dalszej części pracy w ujęciu regionalnym przeprowadzono analizę dotyczącą współpracy energetycznej Indii z głównymi mocarstwami, państwami-eksporterami energii oraz państwami sąsiadującymi z Indiami. Ciekawym elementem pracy było przedstawienie uwarunkowań prawnych dotyczących współpracy międzynarodowej w zakresie poszczególnych źródeł energii oraz wspólnych projektów inwestycyjnych w tych sektorach. Rozdział podsumowało oryginalne uzasadnienie wyboru modelu analizy polityki energetycznej Indii.

Recenzja wymaga zasygnalizowania uwag krytycznych i polemicznych. Autor argumentował w pracy, że uzależnienie Indii od węgla w najbliższym czasie nie zniknie, a jego zużycie będzie najprawdopodobniej rosło (s. 72). Wydaje się, że w tym miejscu warto byłoby pokusić się o zestawienie tego argumentu z celami klimatycznymi określonymi w Porozumieniu paryskim i wynikającymi stąd zobowiązań dla Indii. Kluczowe wyzwania dla bezpieczeństwa energetycznego związane są bowiem nie tylko z dywersyfikacją kierunków importu energii, ale również rozwojem czystych i odnawialnych źródeł energii. Należy pamiętać, że ponad 80% potrzeb energetycznych Indii zaspokajają zaledwie trzy źródła energii, tj. węgiel, ropa naftowa i biomasa. Węgiel pozostaje kluczowy w produkcji ciepła i energii elektrycznej. Warto jednak nadmienić, że Indie wyznaczyły cel zwiększenia mocy ze energii odnawialnej do 450 GW do 2030 r. – w ramach krajowego celu transformacji energetycznej i dążenia do neutralności węglowej w perspektywie 2070 r., nakreślonych w 2021 r. podczas Konferencji Stron Ramowej Konwencji ONZ w Sprawie Zmian Klimatu (COP26) w Glasgow. Przy tym należy jednak pamiętać, że podczas wspomnianej konferencji Indie wspólnie z Chinami skutecznie naciskały na zmiękczenie tonu dotyczącego węgla, w rezultacie w deklaracji końcowej COP26 była jedynie mowa o „stopniowym zmniejszaniu” wykorzystania węgla, zamiast formuły o „wycofywaniu się” z jego użycia. Pytanie jakie się tu rysuje dotyczy tego, jak pogodzić te dwie sprzeczne ze sobą perspektywy. W jaki sposób implementacja Porozumienia paryskiego i rozstrzygnięć podejmowanych w trakcie kolejnych szczytów klimatycznych COP zmienia system energetyczny Indii. Warto przy tym zaznaczyć,

że problemem we wdrażaniu przyjętych rozwiązań klimatycznych w Indiach pozostaje nieprzejrzysty i niestabilny system regulacyjny, niedofinansowanie oraz bariery formalno-prawne blokujące możliwość przyłączenia instalacji OZE do sieci. Niemniej, energia odnawialna została uwzględniona w planach dotyczących inteligentnych miast, ożywienia produkcji i generalnie przeciwdziałania zmianom klimatu. Rząd Narendry Modiego ogłosił ambitne zamiary reform w energetyce, choć nie jest to łatwe zadanie, biorąc pod uwagę silne upolitycznienie gospodarki i towarzyszącą jej korupcję. Wynika to często z faktu, że zasoby surowcowe są traktowane jako główne aktywa w rękach rządzących, kwestie regulacyjne znajdują się w kompetencji władz centralnych i lokalnych, przy dominującej pozycji nieefektywnych przedsiębiorstw państwowych. Programy populistyczne sprowadzały nierzadko problem kosztów energii do dopłat, co odbijało się zarówno na chronicznym niedoinwestowaniu infrastruktury przesyłowej, magazynowej i dystrybucyjnej, jak i słabym upowszechnianiu technologii inteligentnych przesyłowych sieci elektroenergetycznych, przy możliwie niskiej emisji gazów cieplarnianych. Nawet tam, gdzie doszło już do znacznego zaangażowania podmiotów prywatnych, czego przykładem jest sektor gazowy, można było zaobserwować praktyki lobbingsowe i korupcyjne. To skłania do przekonania, że krajowe reformy w sektorze energetycznym nie były do tej pory realizowane w sposób systemowy.

Inny fragment pracy skoncentrowany na ekologicznym wymiarze bezpieczeństwa energetycznego Indii nawiązał do rozstrzygnięć Ramowej Konwencji NZ ds. Zmian Klimatycznych z Kioto z lat 90., a w dalszej części Porozumienia paryskiego (s. 151-155). W tej części wyraźnie zabrakło przedstawienia argumentacji stosowanej przez Indie od momentu podpisania protokołu z Kioto z 1997 r., kiedy Indie nie przyjęły wspólnie z Chinami wiążących ustaleń, szermując hasłem wspólnej, lecz zróżnicowanej odpowiedzialności. Autor nie uzasadnił, co właściwie skłoniło Indie do ratyfikowania Porozumienia paryskiego, w jaki sposób z pozycji blokującego ustalenia klimatyczne podjęły próbę przejścia na pozycję lidera, nadającego ton negocjacom dotyczącym przeciwdziałania zmianom klimatu. Autor skoncentrował się głównie na wyliczeniu przyjętych zobowiązań, bez głębszej refleksji. Pisząc o ekologicznych wyzwaniach zasadne powinno być odniesienie do wyzwań środowiskowych w samych Indiach i wpływu nań zmian klimatu. Indie pozostają trzecim największym emitentem CO₂ na świecie. Wzrost gospodarczy nierzadko niwelują szkody środowiskowe. Według Banku Światowego degradacja środowiska w Indiach powoduje straty na poziomie około 6% PKB rocznie. Uczestnictwo w negocjacjach klimatycznych stymuluje modernizację sektorów energetycznych związanych z rozwojem czystych i odnawialnych źródeł energii. Należy tu szczególnie zauważyć, że redukcja szkodliwych emisji pozostaje

silnie uzależniona od stworzenia ułatwień w dostępie technologii i finansowaniu dokonywanej transformacji energetycznej. Przyjęty nieco schematyczny ton w tej części pracy można wytłumaczyć wielowątkowością zagadnienia, które z łatwością mogłoby pretendować do odrębnego opracowania.

Autor słusznie uwypuklił potencjał Indii pod względem posiadanych zasobów uranu, o tyle zabrakło wyjaśnienia czynników hamujących postęp w tym sektorze. Pojawiają się jedynie ogólne zdania, że podaż na wewnętrznym rynku była limitowana przepustowością zakładów przetwórczych (s. 80).

W pracy Doktorant wprowadził interesujący wątek wykluczenia energetycznego. Zwracał uwagę, że duża część populacji nie ma dostępu do energii elektrycznej oraz paliw (s. 112). Niemniej wątek ten ma charakter ogólnikowy, Autor nie rozwinął tego zagadnienia i nie wyjaśnił w jaki sposób z wykluczeniem energetycznym zmagał się rząd Narendry Modiego. Zauważył jedynie, że wysiłki władz zmierzały do podniesienia poziomu elektryfikacji kraju i zwiększenia znaczenia OZE, rozwijających się przy wydatnym udziale sektora prywatnego.

Autor skupił się w trzecim rozdziale na szczegółowej prezentacji dotyczącej alokacji światowych zasobów. Zaskakująco nie towarzyszyło temu jednak przedstawienie międzynarodowej struktury produkcji i konsumpcji energii na świecie – innymi słowy układu sił na międzynarodowym rynku surowców. Szczególnie zabrakło uwypuklenia roli tych podmiotów, które kontrolują strategiczne zasoby węgla, ropy i gazu. Przedstawienie tych danych pozwoliłoby nakreślić trendy popytu i podaży na świecie. Zarazem pozwoliłoby odpowiedzieć z kim i z wykorzystaniem jakich narzędzi na poszczególnych polach rywalizują Indie, starając się uzyskać dostęp do rynków energetycznych za granicą.

W części poświęconej analizie sektora gazowego, Autor podkreślał, że Indie importują surowiec jedynie z wykorzystaniem terminali LNG. W interesujący sposób przedstawił alternatywne kierunki poszukiwań zasobów surowcowych przez Indie w ich bliskim sąsiedztwie (s. 137-142). Odniósł się m.in. do pomysłów budowy nurociągów tj. IPL, TAPI (s. 139), które określił jako ekonomicznie opłacalne. Nie przedstawił jednak przekonującego uzasadnienia nieskuteczności takich działań, prowadzących do zagospodarowania przez konkurentów pozycji, którą dotąd zajmowały Indie (m.in. Chiny). Wydaje się, że elementem wzbogacającym przekaz byłoby wskazanie przyczyn i przeszkód, które utrudniają albo wykluczają negocjacje dotyczące realizacji kluczowych inwestycji.

Autor w wielu fragmentach pracy przytacza z aptekarską wręcz dokładnością ogromną liczbę danych. O ile można uznać je za wartościowe, to często przybierało to charakter

deskryptywny, bez podjęcia analizy. Nazbyt duża liczba danych powodowała również, że przekaz stawał się nieczytelny. Wydaje się, że dobrym rozwiązaniem byłoby sporządzenie tabel dla nadania większej przejrzystości.

Pewien niedosyt pozostawia część, gdzie zostały nakreślone ramy współpracy energetycznej Indii z głównymi partnerami (170-193). Mamy tu do czynienia z nieco sprawozdawczym tonem. Autor przytacza treść najważniejszych porozumień z udziałem zainteresowanych stron, jednak nie konkluduje w jakim zakresie udało się je zrealizować, a co pozostało jedynie na papierze. Często mamy ogólnikowe stwierdzenia typu: „Chiny zachowały status głównego partnera handlowego Indii” (s. 181), gdzie warto byłoby zwrócić uwagę na ogromny deficyt po stronie Indii i fakt, że są one głównie dostarczycielem nieprzetworzonych surowców do Państwa Środka.

W dysertacji brakuje konsekwencji przy podawaniu dat prezentowanej analizy mieszczącej się w przedziale 2014-2019 (np. na s. 78-79 podano krajowe wydobywanie węgla z 2017 r., a ropy z 2018 r., gazu z 2017 r.). Jako referencyjne wydawałoby się podawanie 2019 r. jako ostatniego określonego w ramach analizy albo porównanie zakresu lat 2014-2019.

Doktorant zapoznał się z bogatą literaturą przedmiotu (ponad 400 pozycji), w szerokim stopniu odwoływał się do dokumentów źródłowych, w tym aktów prawnych i dokumentów. Zaproponowany wybór źródeł był na tyle obszerny, że pozwolił przygotować wnioski, które są trafne i kompetentne. Zaskakująco zabrakło jednak niektórych polskich opracowań m.in. Rafał Ulatowski, *Dyplomacja energetyczna Indii*, „Stosunki Międzynarodowe”, 2015, t. 51, nr 4, s. 199-218; Tomasz Młynarski, *Indie wobec wyzwań zmian klimatu – między odpowiedzialnością a rozwojem* [w:] Tomasz Młynarski, *Bezpieczeństwo energetyczne i ochrona klimatu w drugiej dekadzie XXI wieku. Energia - środowisko – klimat*, 2016, r. 6, s. 137 i n. Zabrakło również odwołań do prac przedstawicieli ośrodków analitycznych (m.in. PISM). Czasami pojawiały się odwołania do dokumentów źródłowych w oparciu o źródła prasowe (np. program Green India Mission, s. 155).

Pod względem edytorskim praca nie budzi większych zastrzeżeń, choć zdarzają się potknięcia językowe, tj. błędy literowe, interpunkcji, a także te odnoszące się do pisowni wielką literą i kursywą.

W pracy warto ujednoczyć zapis miar, np. jednostki dotyczące rezerw ropy naftowej raz zapisywane są w tonach, innych w baryłkach. W tekście Doktorant posługuje się

dominującym w przekazie medialnym sformułowaniem „gaz łupkowy” (m.in. s. 120). Należałoby wyjaśnić, że chodzi o gaz ziemny z łupków. Czasem myli jednostki, np. błędnie podaje, że poziom zasobów gazu ziemnego Indii w okresie 2014-2019 wzrósł „ze 189,9 do 198,8 trylionów” – gdzie powinno być „bilionów” (s. 122). Pisząc o wzroście zużycia energii przemysłowej w Indiach nieprawidłowo użyto miar pisząc dwukrotnie o „biliardach Btu” (s. 76). W innym miejscu stosuje kalki z j. angielskiego w przytaczaniu miar, pisząc „306 Billion Units (BU)” (s. 93). Autor zapisuje jednostki dotyczące „tysięcy” jako tys. (np. s. 95, 132, 141), gdzie poprawna forma zapisu to tys.

Wydaje się, że sporządzanie tabel nadałoby większą przejrzystość tekstowi. Niejednokrotnie mamy do czynienia z wyliczaniem danych (m.in. s. 122-123, 133 i in.), które powinny zostać opatrzone komentarzem.

Autor często nie wkomponuje cytatu w szerszy kontekst wypowiedzi, tylko tworzy z nich odrębne zdania (m.in. s. 91, 97, 132-133, 136, 148, 149, 150 i in.).

Autor posługuje się niewłaściwymi sformułowaniami typu: „indyjskie PKB” (s. 10 i in.) zamiast „PKB Indii”; „indyjska polityka” (s. 118 i in.) zamiast „polityka Indii”; „dyplomacji indyjskiej” (s. 168); „indyjskiej gospodarki” (s. 93 i in.) zamiast „gospodarki Indii”; „polityka indyjska” (s. 149) zamiast „polityka Indii”; „amerykańskich relacji (s. 149) zamiast „relacji Stanów Zjednoczonych”; „indyjskiego rządu”, „indyjski rząd” (s. 68 i in.) zamiast „rządu Indii”; „indyjska administracja” (s. 51 i in.) zamiast „administracja Indii”; „indyjski import” (s. 131 i in.) zamiast „import Indii”; „indyjskie władze” (s. 132 i in.) zamiast „władze Indii”; „indyjski rynek energetyczny” (s. 145) zamiast „rynek energetyczny Indii”; „indyjska zewnętrzna polityka energetyczna” (s. 174) zamiast „zewnętrzna polityka energetyczna Indii”; „indyjski premier” (s. 176 i in.) zamiast „premier Indii”; „indyjskiego ministra spraw zagranicznych” (s. 171) zamiast „ministra spraw zagranicznych Indii”; „indyjskim ministerstwie spraw zagranicznych” (s. 174 i in.); indyjskiego Departamentu Energii Atomowej” (s. 171) zamiast Departamentu Energii Atomowej Indii. W kontekście uwag redakcyjnych Autor stosuje skróty typu: wg zamiast według (s. 76); ok. (s. 91, 131) zamiast około.

Warto ujednoczyć zapis przywoływanych tytułów monografii, raportów, artykułów, bowiem raz zapisywane są kursywą, innym razem nie, czasem kursywą i w cudzysłowie (np. s. 55), innym bez kursywy i w cudzysłowie (np. s. 50). Ujednoczenia wymaga także zapis odnoszący się do poszczególnych ministerstw (raz zapisywanych dużą literą, np. s. 166, 174, a raz małą, np. s. 171).

W pracy niepotrzebnie Autor powtarza kilkakrotnie te same fragmenty. Cytat odnoszący się do pozycji autorstwa K. Pronińskiej występuje w tej samej formie aż pięć razy (s. 50, 52, 53, 66, 230).

W pracy pojawiają się lapsusy językowe: „z początkiem 2020 r. roku...” (s. 101); „Gazociąg z Rosji musiałby przebiegać przez wymagające geograficznie tereny, a 35% jego długości przez góry” (s. 140); „przyjęto, że polityka zagraniczna jest główną częścią składową polityki zewnętrznej” (s. 46).

Powyższe krytyczne zastrzeżenia w żadnym stopniu nie odejmują wartości pracy, ukazują jedynie jej słabsze punkty. Bez wątpienia, rozprawa wypełnia lukę w procesie poznawczym. Mimo że praca koncentruje się na Indiach, to jej dociekania mają uniwersalny charakter, ponieważ mogą być odniesione do fundamentalnych kwestii bezpieczeństwa energetycznego i ekologicznego. Cennym wkładem Doktoranta była prezentacja szeregu wartościowych rekomendacji i oryginalnych ocen dotyczących wybranych aspektów polityki energetycznej Indii. Temat pracy mieści się w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki o polityce i administracji, choć wykorzystuje również dorobek innych dyscyplin tj. stosunki międzynarodowe oraz bezpieczeństwo, co jest niezwykle cenne i wartościowe. Rozprawa doktorska dowodzi, że p. mgr Tomasz Wiśniewski posiada umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Konkludując, stwierdzam, że przekazana do recenzji rozprawa *Zewnętrzna polityka energetyczna Indii rządu Narendry Modiego (2014-2019)* odpowiada kryteriom ustawowym stawianym rozprawom doktorskim (art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Na tej podstawie zgłaszam wniosek o dopuszczenie p. mgra Tomasza Wojciecha Wiśniewskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

